

Цитування:

Носенок Б. Е. Культуральні дослідження у сучасній французькій гуманітаристиці. *Культура і сучасність* : альманах. 2020. № 2. С. 76-80.

Nosenok B. (2020). Cultural studies within the modern french humanitaristics. *Kultura i suchasnist* : almanakh, 2, 76-80 [in Ukrainian].

Носенок Богдана Едуардівна,
аспірантка Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
<https://orcid.org/0000-0002-3034-9217>
danyosenock@gmail.com

КУЛЬТУРАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У СУЧАСНІЙ ФРАНЦУЗЬКІЙ ГУМАНІТАРИСТИЦІ

Метою статті є окреслення карти культуральних досліджень у полі французької гуманітаристики. **Методологія** статті виходить із застосування міждисциплінарного та мультидисциплінарного підходів до досліджень у сфері культурології. Також було застосовано методологічні напрацювання у полі «критичного повороту» та надбання соціологічного кола й міждисциплінарного дискусійного клубу «Еранос». **Наукова новизна** статті полягає в обґрунтуванні доречності застосування поняття «культуральні дослідження» на означення процесів, що розгортаються у рамках французької гуманітаристики та пов'язуються виключно з теоретичними утвореннями у контексті соціальних наук. Дане поняття до поля української культурології вводиться вперше. Також вперше було здійснено уточнення місця та форм культурології у французькій гуманітаристиці. **Висновки.** Робота з джерельною базою та методологією є одним із пунктів, що є обов'язковим до виконання на шляху до розв'язання поставлених задач, головною з яких є формування корпусу основоположних для французької історії (у тому числі й історії культури) та історіографії періоду з 1975 р. до сьогодення праць. На основі цього корпусу існує перспектива побудови альтернативного вітчизняного проекту історії культури, зверненого до вектору французької історіографічної, історико-антропологічної та культурологічної проблематики у полі соціального знання. У статті наводяться аргументи, чому доречно вживати поняття «культуральні дослідження» у контексті проведення наукових розвідок стосовно французької гуманітаристики, зокрема сучасного періоду її розвитку.

Ключові слова: «культуральні дослідження», гуманітаристика, історія культури, «критичний поворот», міждисциплінарність, соціальне знання.

Nosenok Bohdana, 1st year Ph.D. student, Faculty of Philosophy, Branch of Culturology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Cultural studies within the modern french humanitaristics

The purpose of the article is to outline a map of culture-based studies in the field of French humanitaristics. **The methodology** of the article is based on the application of interdisciplinary and multidisciplinary approaches to research in the field of culturology. Also, methodological developments in the field of “critical turn” and the achievements of the sociological circle and the interdisciplinary discussion club “Eranos” were applied. **The scientific novelty** of the article is to substantiate the appropriateness of the use of the concept of “culture-based studies” on the definition of processes that are unfolding within the framework of French humanitaristics and relate exclusively to theoretical formations in the context of social sciences. This concept to the field of Ukrainian culturology is introduced for the first time. Also, for the first time, the place and forms of culturology in French humanities were clarified. **Conclusions.** Working with a source base and methodology is one of the points that are compulsory on the way to the solution of the tasks, the main of which is the formation of the body of fundamental works for French history (including the history of culture) and historiography of the period since the 1975 year to the present day. On the basis of this building, there is the prospect of building an alternative national cultural history project addressed to the vector of the French historiographical, historical-anthropological, and cultural-related issues in the field of social knowledge. The article presents the arguments why it is appropriate to use the concept of “culture-based studies” in the context of conducting research in relation to French humanitaristics, in particular, the modern period of its development.

Key words: “culture-based studies”, humanitaristics, history of culture, “critical turn”, interdisciplinarity, social knowledge.

Актуальність теми дослідження. Українська історія культури як система культурологічного знання ґрунтується на напрацюваннях радянської культурологічної школи. Існує необхідність побудови вітчизняної моделі історії культури, яка буде враховувати принципи, з яких виходить західноєвропейська історія культури (англ. *cultural history*, франц. *histoire de la culture*, нім. *Kulturgeschichte*, нід. *cultural analysis*), а саме: міждисциплінарність; символічний та реконструктивний характер тлумачення актів минулого; розгортання «культурної історії» не лише як процесу, пов'язаного з полем «високої культури» ([18], термін Мірі Рубін), але як того, що здійснюється у полі економіки, політики, гендерної проблематики, релігії, соціології тощо. Французька гуманітаристика розвивається за іншим вектором, що тягне за собою й відмінність місця та форм культурології, на відміну від вектору розгортання логіки розвитку вітчизняної культурологічної науки. У зв'язку з цим, постає необхідність розмежування понять «культурні дослідження» та «культуральні дослідження», що передбачає звертання до міждисциплінарної та мультидисциплінарної методології.

Аналіз досліджень та публікацій. Окреслена проблематика характеризується відсутністю перекладів українською, англійською мовами більшості основоположних праць. Серед головних праць можна виокремити дослідження Е. Анхейма [11], присвячені дискусії про приналежність історіографії до форм інтелектуальної історії; Ж.-М. Дюфаї [13], увага якого зосереджена на проблематиці історії модерної інтернаціональної історіографії та її основних тенденцій за 1970–1984 рр., у тому числі течії «критичного повороту»; Ж. Дюрана [14], котрий розробляв широке коло питань у галузі антропології; Ж. Ревеля, що концентрував науковий інтерес на проблемі зв'язку історії та соціального знання; М. Рубін, яка займається дослідженням культурної/культуральної історії (що є предметом праць також П. Бьорка [1]). Ці роботи є майже невідомими для українських дослідників, частково через питання мовного бар'єру, тому можна констатувати відсутність розробленості цієї джерельної бази. У перекладі можна ознайомитися з роботами Ж.-К. Шмітта – вчителя сучасного історика О. Воскобойнікова [3], Ж. Дюбі [4], Л. Зашкільняка [5], О. Іващини [6], Б. Могильницького [7], І. Оллабарі [8], а також деякими працями Ж. Ревеля [9]. Ці матеріали вже частково увійшли до поля

вітчизняної культурологічної науки. На території СНД важливого значення набули роботи Н. Трубнікової [10], які стосуються вивчення інституційних основ, традицій та новацій французької школи «Анналів».

Мета статті. Окреслення карти та специфіки культуральних досліджень у полі сучасної французької гуманітаристики.

Виклад основного матеріалу. Історики та теоретики культури у розумінні західноєвропейських науковців досліджують не саме явище, яке вже вивчено іншими спеціалістами (наприклад, істориками), а способи, механізми та моделі, за допомогою яких це явище було розповсюджене, інтерпретоване та застосоване у відповідних практиках. На думку О. Іващини, «теорія як самобачення культури [але можна доповнити цю думку подібним твердженням і стосовно історії культури] не може не бути проблематичною, як і сама культура» [6, 30]. Гуманітаристика постає як діяльнісний простір суб'єктивності. Це поле виходить з настанов системності, діалогічності, можливості застосування герменевтики. Таким чином, гуманітаристику можна визначити як організовану суб'єкт-орієнтовану систему й парадигму знань та практик, котра постійно розвивається. У 1970-х рр. відбувається перехід від «нової історії», яка сформувалася у надрах школи «Анналів», до нових ризомних тенденцій, що почали фокусуватися на дослідженні соціальних відносин та структур. Форпостом школи «Анналів» був журнал «Анналі», який продовжує існувати й донині. Початок цього процесу було закладено змінами підзаголовку журналу «Анналі»: у 1929–1938 рр. – «Анналі економічної та соціальної історії», з 1939 по 1941 рр. та у 1945 р. – «Анналі соціальної історії», у 1942–1944 рр. – «Збірки соціальної історії», 1946–1993 рр. – «Анналі. Економіка. Суспільство. Цивілізація» та з 1994 р. – «Анналі. Історія. Соціальні науки» («*Annales. Histoire, Sciences sociales*» (*Annales HSS*) [12]). Новий розвиток, зокрема, журнал отримав після 2000 р., коли його вченими секретарями стали Ж.-І. Гренсьє, Ж. Полоні-Сімар та А. Лільті. На сьогодні головним редактором журналу є Е. Анхейм, кавалер Ордену мистецтв та літератури [11]. Головування Е. Анхейма зумовило концентрацію інтересів дослідників даного напрямку на соціальній та культурній історії, а також на епістемології історії та історіографії. Е. Анхейм є очільником Вищої школи соціальних наук – французького науково-

дослідницького інституту, який був створений у 1975 р. Примітно, що цей рік дав початок ще одному відгалуженню школи «Анналів» – «Espaces Temps» [15], який став виразником так званого «критичного повороту» [16]. Цей «поворот» («critique tournant») виходить з критики історичної антропології, економічного сцієнтизму, втрати уваги до людини, ментальності як неопераціонального поняття, а також наголошує на існуванні проблеми реїфікації, тобто уречевлення, гіпостазування ідей, понять та дослідницьких категорій. Чільне місце «Espaces Temps» відводить питанню інтердисциплінарності, наголошуючи на його парадоксальності. На практиці це супроводжується багатьма теоретичними та практичними труднощами. Це попереднє спостереження щодо проблемності інтердисциплінарності навіть призвело до того, що 12 червня 2015 р. в університеті Paris Ouest-Nanterre La Défense було організовано навчальний «День мультидисциплінарної практики» («Pratiques du pluridisciplinaire»). Важливим тут виступає розмежування понять «культурний» та «культуральний», яке відзначає актуальність міждисциплінарного підходу, адже термін «культуральний» приходить до сфери французької гуманітаристики з поля мікробіологічних та медичних досліджень (англ. *culture-based*, франц. *de culture*), позначаючи виключно теоретичний та методологічний аспект аналізу осмислення уявлень про культуру, що закріпилися у вигляді концепцій. Поряд із «критичним поворотом», відтак, постає «культуральний поворот», котрий можна охарактеризувати як збірне, складне поняття, яке краще передає зміст того, що закріпилося у літературі під назвою «cultural studies», ніж альтернативні варіанти перекладу, як от «культурологічні» або ж «культурні дослідження». Це поняття одночасно вказує на двозначність та невизначеність статусу культурології у французькій гуманітарній традиції. «Культуральні дослідження» як такі виникають у рамках західної гуманітаристики ще наприкінці XIX ст. у вигляді неокантіанського обґрунтування соціо-гуманітарної науки. Подальший розвиток «культуральних досліджень» пов'язаний з переосмисленням цих ідей у лоні неомарксистської реінтерпретації поняття «культура». «Базисну значимість» культури, зокрема, продемонстрували у своїх працях А. Грамші та Л. Альтюссер, а також представники Бірмінгемського центру культуральних

досліджень (Р. Уільямс, Ст. Холл). Культура була визнана іманентною щодо усіх соціальних процесів. Між тим, цими дослідниками також підкреслювалася небезпека розмивання «культуральних досліджень» до безмежної та беззмістовної голої абстракції. Власне, культура мислиться текстурою соціального, а сам соціальний світ – не як люди, предмети чи дії, а швидше як сенси та значення, котрі їм приписуються. Відтак актуальність звернення до даної теми обґрунтовується необхідністю розмежування «нової історії», «нової культурної історії» (з 1980-тих рр.) та «критичного повороту» в історії культури, а також «методичної школи» (Ш. Сеньобо, Г. Моно, Ш.-В. Ланглуа) на основі вищенаведених позицій. Зокрема, журнал «Espaces Temps» представляє констеляцію цінностей, на яких базуються західноєвропейські дослідження, а саме: рефлексія та самопізнання, актуальність та нагальність проблематики, суворість експертизи, необхідність застосування культурної експертизи, багатоплановість обсягу роботи, відкритість, доступність та універсальність результатів досліджень. Серед нагальних питань, які, на думку представників *les Études culturelles* та «théorie française», що здійснила помітний вплив на область французького соціального знання, мають бути у центрі уваги сучасних досліджень, можна виокремити, зокрема, наступні: поняття ідеології, проблеми гегемонії та спротиву, а також питання ідентичності та процесу формування великих колективів. У теперішньому соціо-культурному житті Франція виходить на позицію законодавця нових тенденцій у сфері гуманітаристики взагалі та культурології зокрема. Варто підкреслити, що культурологія у Франції розглядається часто у контексті соціального знання (й навіть соціальних наук) [17]. Важливо, що культурологія (як комплекс наук про культуру в широкому сенсі цього поняття – *la Culturologie, les Études culturelles, les Sciences de la culture*) у Франції входить до системи соціального знання (*les Sciences sociales* – букв. «соціальні науки»), тому виразником найбільш останніх віянь у даній галузі виступають саме такі ресурси, як журнали «Espaces Temps» та «Annales HSS». Варто підкреслити, що з виходом Великобританії з Європейського Союзу (Brexit) значення та вага Франції у ЄС підсилюється, тому впровадження у вітчизняну культурологію надбань французьких шкіл є актуальним у зв'язку з євроінтеграційними процесами в Україні. Якщо говорити про

топографію розвитку «культуральних досліджень» у рамках сучасної французької соціальної науки, то можна закартографувати наступні блоки: розвиток «культуральних досліджень» з опорою на міждисциплінарні розвідки на базі журналів-проектів; подальше поглиблення міждисциплінарної, мультидисциплінарної та трансдисциплінарної методології у полі гуманітаристики; розвиток соціальних наук за напрямками: «культура», «науки про суспільство», «історія», «релігієзнавство»; розгортання «культуральних досліджень» у рамках діяльності інтелектуальних дискусійних клубів (товариств).

Наукова новизна статті полягає в обґрунтуванні доречності застосування поняття «культуральні дослідження» на означення процесів, що розгортаються у рамках французької гуманітаристики та пов'язуються виключно з теоретичними утвореннями у контексті соціальних наук. Дане поняття до поля української культурології вводить вперше. Також вперше було здійснено уточнення місця та форм культурології у французькій гуманітаристичі.

Висновок. Виходячи з вищесказаного, робота з джерельною базою та методологією є одним із пунктів, що є обов'язковим до виконання на шляху до розв'язання поставлених задач, головною з яких є формування корпусу основоположних для французької історії (у тому числі й історії культури) та історіографії періоду з 1975 р. до сьогодення праць. На основі даного корпусу існує перспектива побудови альтернативного вітчизняного проекту історії культури, зверненого до вектору французької історіографічної, історико-антропологічної та культурологічної проблематики у полі соціального знання. У статті наводяться аргументи, чому доречно вживати поняття «культуральні дослідження» у контексті проведення наукових розвідок стосовно французької гуманітаристики, зокрема сучасного періоду її розвитку.

Література

1. Берк П. Что такое культуральная история? / Пер. с англ. И. Полонской; под науч. ред. А. Лазарева; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2015. 240 с.
2. Вирильо П. Машина зрения / Пер. с фр. А. Шестакова. СПб.: Наука, 2004. 140 с.

3. Воскобойников О. С. О своем учителе. Жан-Клод Шмитт: Четвертое поколение школы «Анналов» // Поколения ВШЭ. Ученики об учителях / М. М. Юдкевич, Ю. В. Иванова и др.; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2013. 232 с. С. 113–117.

4. Дюби Ж. Развитие исторических исследований во Франции после 1950 года // Одиссей. Человек в истории. 1991. Культурно-антропологическая история сегодня. М.: Наука, 1991. С. 48–59.

5. Зашкільняк Л. Методологія історії: від давнини до сучасності. Львів: Львівський національний університет імені І. Франка, 1999. 228 с.

6. Івашина О. О. Загальна теорія культури. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 215 с.

7. Могильницкий Б. Г. История на переломе: некоторые тенденции развития современной исторической мысли // Междисциплинарный синтез в истории и социальные теории: теория, историография и практика конкретных исследований. М.: ИВИ РАН, 2004. С. 5–22.

8. Олабарри И. «Новая» новая история: структура большой длительности // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. Выпуск 2. Харьков: Константа, 2004. С. 176–207.

9. Ревель Ж. Микроисторический анализ и конструирование социального. URL: http://krotov.info/libr_min/17_r/ev/vel.html.

10. Трубникова Н. В. Французская историческая школа «Анналов». М.: Квадрига, 2016. 336 с.

11. Anheim É. L'historiographie est-elle une forme d'histoire intellectuelle? La controverse de 1934 entre Lucien Febvre et Henri Jassemin. Revue d'histoire moderne & contemporaine, 2012/5, № 59-4bis, 105–130. Retrieved from <https://www.cairn.info/revue-d-histoire-moderne-et-contemporaine-2012-5-page-105.htm>.

12. Annales. Histoire, Sciences sociales (Annales HSS). Retrieved from <http://Annales.ehess.fr/>.

13. Dufays J.-M. L'histoire de l'historiographie moderne activités internationales et tendances récentes de la recherche (1970–1984). Retrieved from https://www.journalbelgianhistory.be/nl/system/files/article_pdf/BTNG-RBHC%2C%2015%2C%201984%2C%203-4%2C%20pp%20511-539.pdf.

14. Durand G. Les Structures anthropologiques de l'imaginaire. – Paris, Dunod, first edition, 1984. 536 p.

15. Espaces Temps. Revue indisciplinaire de sciences sociales. Retrieved from <https://www.espaces-temps.net>.

16. Histoire et sciences sociales un tournant critique? Annales ESC mars-avril 1988, №2, 291–293. Retrieved from https://www.persee.fr/doc/AsPDF/a_hess_0395-2649_1988_num_43_2_283489.pdf.

17. Revel J. Histoire et sciences sociales: les paradigmes des Annales. Revue des Annales. Economies, sociétés, civilisations. 34e année, 1979, №6, 1360–1376. Retrieved from <https://www.cairn.info/revue-mil-neuf-cent-2007-1-page-101.htm>.

18. Rubin M. Cultural history I: what's in a name? Retrieved from http://www.history.ac.uk/makinghistory/resources/articles/cultural_history.html.

References

1. Anheim, E. (2012). The historiography is the form of intellectual history? The controversy of 1934 between Lucien Febvre and Henri Jassemin. Journal of Modern & Contemporary History, 59-4bis, 105–130. Retrieved from <https://www.cairn.info/revue-d-histoire-moderne-et-contemporaine-2012-5-page-105.htm> [In French].

2. Annales. History. Social Sciences (Annales HSS). Retrieved from <http://Annales.ehess.fr/> [In French].

3. Berk, P. (2015). What is the cultural history? Moscow: Izdatel'sky dom Vysshey shkoly ekonomiki [In Russian].

4. DUBY, G. (1991). The development of historical research in France after 1950. Odissey. Chelovek v istorii. Moscow: Nauka, 48–59 [In French].

5. Dufays, J.-M. The history of modern historiography international activities and recent trends in research (1970–1984). Retrieved from https://www.journalbelgianhistory.be/nl/system/files/article_pdf/BTN-G-RBHC%2C%2015%2C%201984%2C%203-4%2C%20pp%20511-539.pdf [In French].

6. Durand, G. (1984). Anthropological Structures of the "Imaginaire". Paris: Dunod [In French].

7. Espaces Temps. Interdisciplinary Journal of Social Sciences. Retrieved from <https://www.espacestems.net> [In French].

8. History and social sciences are the "critical turn"? Annales ESC March-April 1988, 2, 291–293. Retrieved from https://www.persee.fr/doc/AsPDF/ahess_0395-2649_1988_num_43_2_283489.pdf [In French].

9. Ivashina, O. O. (2008). General theory of culture. Kyiv: Vydavnychy dim "Kyevo-Mogylyans'ka akademiya" [In Ukrainian].

10. Mogil'nitskiy, B. G. (2004). History on the fracture: some tendencies in the development of modern historical thought. Mezhdistsiplinarnyy sintez v istorii i sotsial'nyye teorii: teoriya, istoriografiya i praktika konkretnykh issledovaniy. Moscow: IVI RAN, 5–22 [In Russian].

11. Olabbari, I. (2004). "New" new story: a structure of great duration. Oykumena. Al'manakh sravnitel'nykh issledovaniy politicheskikh institutov, sotsial'no-ekonomicheskikh sistem i tsivilizatsiy. Khar'kov: Konstanta, 2, 176–207 [In Russian].

12. Revel, J. (1979). History and social sciences: the paradigms of the Annales. Review of the Annales. Economies, societies, civilizations. 34th year, 6, 1360–1376. Retrieved from <https://www.cairn.info/revue-mil-neuf-cent-2007-1-page-101.htm> [In French].

13. Revel, J. Microhistorical analysis and construction of social. Retrieved from http://krotov.info/libr_min/17_r/ev/vel.html [In French].

14. Rubin, M. Cultural history I: what's in a name? Retrieved from http://www.history.ac.uk/makinghistory/resources/articles/cultural_history.html [In English].

15. Trubnikova, N. V. (2016). French Historical Annales School. Moscow: Kvadriga [In Russian].

16. Virilio, P. (2004). The Vision Machine. Sankt-Peterburg: Nauka [In Russian].

17. Voskoboynikov, O. S. (2013). About my teacher. Jean-Claude Schmitt: The fourth generation of the Annales School. Moscow: Izdatel'sky dom Vysshey shkoly ekonomiki [In Russian].

18. Zashkil'nyak, L. (1999). Methodology of history: from antiquity to nowadays. L'viv: L'vivs'kyy natsional'nyy universytet imeni I. Franka [In Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 11.08.2020
Отримано після доопрацювання 05.10.2020
Прийнято до друку 12.10.2020*